

„Aš jau prisimenu...“ Autobiografiniai lietuvių moterų pasakojimai folkloristo akimis

LINA BŪGIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Straipsnio objektas – folkloro ekspedicijose užrašomi pateikėjų moterų pasakojimai apie savo gyvenimišką patirtį – vadinamieji autobiografiniai pasakojimai. Nagrinėjama, kuo moterys pasakotojos skiriasi nuo vyrų, kas būdinga jų pasakojimams, jų stiliui ir struktūrai, svarstoma, kokie apskritai yra tiesiogiai žodžiu bendraujant lauko tyrimų metu fiksuojami tekstai, kuo jie skiriasi, pavyzdžiui, nuo išplėtotų rašytinių autobiografijų.

RAKTAŽODŽIAI: autobiografinis pasakojimas, naratyvas, žodinė istorija, moterų pasakojimai.

AUTOBIOGRAFINIAI PASAKOJIMAI MOKSLINIO TYRIMO AKIRATYJE

Tai, ką pats žmogus gali, nori ir geba papasakoti apie save, savo gyvenimą ir savo patirtį, kaip jis visa tai suvokia ir vertina, negana to – ką iš tokio pasakojimo galime sužinoti apie jį patį ir apie kitus bei jo gyvenamąją aplinką, jau seniai domina įvairių sričių mokslininkus: sociologus, istorikus, antropologus, literatūrologus ir kt. Lietuvoje šiame tyrimų bare, ko gero, pirmauja sociologai, kurie autobiografinius pasakojimus pasitelkia nagrinėdami tokius dalykus, kaip sociokultūrinė trauma (Šutinienė 2010), įvairūs socializacijos aspektai, asmeninė bei kolektyvinė tapatybė, socialinė lyties, kartos ir pan. tapatybės konstrukcija (Kraniauskienė 2002, 2004a, 2005), netgi nepriklausomybės idėjos samprata (Kraniauskienė 2004b) ir pan. Išskirtinę vietą sociologų (žinoma, ir istorikų bei kitų sričių mokslininkų) darbuose užima įvairūs atminties – kolektyvinės, socialinės, istorinės ir asmeninės, pamirštos ar užgniaužtos, atkurtos ir rekonstruotos, jos tikrumo ir patikimumo ar autentiškumo – analizės aspektai (Gaidys, Tureikytė, Šutinienė 1991; Šutinienė 2003; dar žr. Roos 2000). Sociologai vadovaujasi šiame moksle išplėtotu biografiniu metodu, kuriame, kaip pažymi Sigita Kraniauskienė, galima

išskirti dvi metodologines orientacijas: „generalizuojančiąją“ ir „individualizuojančiąją“ (Kraniauskienė 2000: 81). Vadinamieji autobiografiniai pasakojimai¹ domina abiejų krypčių atstovus, tačiau skirtingai: „Pirmoji biografijas naudoja kaip instrumentą socialiniams-struktūriniais procesams tirti, o antroji gyvenimo istorijas traktuoja ne vien kaip instrumentą, bet ir kaip tyrimo dalyką, kuris savo prasme artimas žinojimo ar literatūros sociologijos teorijoms, besidominčioms hermeneutinėmis problemomis“ (ten pat). Ši skirtis – žiūrėjimo į autobiografinius tekstus arba tik kaip į tyrimo instrumentą, arba kaip į savarankišką mokslinio dėmesio objektą – ryški daugelyje juos nagrinėjančių darbų. Antai dauguma minėtų sociologų studijų (I. Šutinienės, S. Kraniauskienės darbai, taip pat J. Scuro (2004) ir daugelis kitų) siekia „individualioje biografijoje atskleisti bendresnes socialines–vertybines struktūras bei jose vykstančius procesus <...>. Gyvenimo istorijos medžiaga, apimanti duomenis apie kelias tarpusavyje glaudžiais socialiniais ryšiais susijusias grupes, leidžia matyti ir vertinti patį socialinį procesą – „užčiuopti“ istorijos raidą“ (Kraniauskienė 2000: 89). Pačiais gyvenimo pasakojimais, jų struktūra, organizacija, retoriniais ar stilistiniais bruožais šiuose tyrimuose praktiškai nesidomima – ne toks yra jų tikslas; be to, pažymėtina, kad daugumos minėtų studijų analizės objektas – rašytiniai, pačių žmonių pateikti išsamūs, nugludinti ir gerai apgalvoti tekstai, o ne žodiniai pasakojimai. Akivaizdu, kad toks medžiagos pobūdis diktuoja ir analizės būdus, tikslus, o iš dalies – ir rezultatus. Juk gerai apgalvojęs ir raštu išdėstęs savo pasakojimą, žmogus pateiks jį kitokį, nei eksromptu išbėręs žodiniu pavidalu. Vis dėlto esama ir įdomių, susimąstyti verčiančių atvejų. Vieną studiją – bene stambiausią kol kas Lietuvoje išleistą moterų gyvenimo istorijoms skirtą ir jomis besiremiantį darbą – norėtusi aptarti kiek plačiau.

Tai istorikės Dalios Marcinkevičienės sudaryta knyga „Prijuokintos kasdienybės: 1945–1970 metai. Biografiniai Lietuvos moterų interviu“ (2007). Tyrimas, kurio metu, pasitelkus ne tik tai moterų gyvenimo pasakojimus, bet ir sovietinę periodiką, buvo siekiama atskleisti, „kokios moterų tapatybės klostėsi aneksuotos Lietuvos visuomenėje ir kokią įtaką šiam procesui turėjo sovietinė ideologija“ (Marcinkevičienė 2007: 8), apėmė daugiau kaip 150 surinktų interviu, iš kurių dešimt sudėta į knygą, o likusi medžiaga, kaip galima suprasti, pateko į Moterų atminties archyvą Vilniaus universitete. Kaip pratarmėje pažymi knygos sudarytoja, publikavimui atrinkti interviu su moterimis, atstovaujančiomis gausesnėms socialinėms nagrinėjamo laikotarpio moterų grupėms, tarp jų – ir tremtinė, ir partinė darbuotoja, ir netgi aukšta kompartijos funkcionierė, ir, sakytume, pa-

.....

1 Tiesa, jų pavadinimas dar nenusistovėjęs: šie naratyvai vadinami ir *asmeninės patirties pasakojimais*, ir *gyvenimo pasakojimais* / *istorijomis* ar pan. Terminas *autobiografiniai pasakojimai*, ko gero, būtų pats bendriausias, tačiau sinonimiškai vartosime ir kitus, juolab kad skirtingų autorių tekstuose jie irgi pramaišiu pasitaiko.

prastos visuomenės narės – medicinos sesuo ar restorano padavėja. Kiek ši at- ranka atspindi tikrąją to laikotarpio visuomenės sudėtį, dar būtų galima abejoti, bet svarbiausia – ne tai. Pasak knygos sudarytojos, „imant interviu vadovautasi vadinamuoju postmoderniu būdu, kai nėra sudaromas klausimynas, kreipiantis pokalbį iš anksto numatyta linkme, dažnai neatsižvelgiant į pasakotojo individua- lybę. Priešingai, klausimus pašnekovei labiau diktavo pati kalbančioji ir neretai jie buvo spontaniški, paremti nuojauta“ (ten pat: 11–12). Šių pokalbių rezulta- tas – dažniausiai ilgi, įdomūs ir palyginti nuoseklūs tekstai, kuriuose gana išsamiai dėstomos kalbinamų moterų gyvenimo istorijos, labai retai įsiterpian klausėjai. Vis dėlto, skaitant knygoje publikuojamus interviu, neapleidžia savotiškas įtaru- mas. Pirmiausia, ima atrodyti, kad kalbantis tarsi slystama paviršiumi, klausinė- jama daugiausia apie išorinius moters gyvenimo įvykius, pokyčius, faktus, aiškiai vengiant užduoti klausimą *kodėl?*² Savaime aišku, kad toks vengimas gilintis į moterų sprendimų ar pasirinkimų priežastis neskatina jų reflektuoti³, tad neiš- vengiamai turi įtakos ir tam, koku mastu per interviu atsiskleidžia jų tapatybės, kurios ir yra, kaip deklaruoja D. Marcinkevičienė, pagrindinis jos tyrimo tikslas. Antra, įtarimų kelia patys knygoje publikuojami pasakojimai: jie itin nugaludinti, moterų kalba perdėm rišli ir nuosekli, labiau primenanti rašytinį tekstą nei žodinį naratyvą. Ir nors pratarinėje knygos sudarytoja, aiškindama priežastis, dėl kurių daugumą interviu tekę imti pačiai, nepasitikint kitų asmenų pagalba, nurodo, kad „mokslininkas, nedalyvavęs lauko darbe, negali jausti, nuspėti ar numanyti dau- gelio reikšminių, emocinių ir psichologinių interviu atspalvių, atsiskleidžiančių iš balso intonacijų, veido mimikos ar netikėtai stojusios tylos“ (ten pat: 11), bet

.....

- 2 „Užduodami klausimai arba jų neuždavimas“ glumina ir šios knygos recenziją paskelbusį Tomą Vaisetą (2009), pavyzdžiui:

„Štai Leokadija Diržinskaitė pasakoja, kad jos tėvas pasitraukęs iš valščiaus viršaičio pareigų, kai pasirodė įsakymai nacionalizuoti žemę ir steigti kolūkius. Tačiau ji nepasekusi tėvo pėdomis ir pasidavusi sovietizacijai, likdama komjaunimo sekretore. Tarytum savaime suprantama būtų jos paklausti, kodėl ji nesekė tėvo pėdomis? Kodėl komjaunimo sekretorės pareigos pasirodė svarbesnės už tėvo pavyzdį (tegal tai ir labai skirtingo rango pareigos)? Tačiau toliau jos čia pasiteiraujama: „Kokia Jums buvo karo pradžia?“ (p. 97). Juk tai pirmieji lūžio momentai moteriai, kuri vėliau užėmė aukščiausius partinius postus. Paskui Diržinskaitė tarsi natūraliai pasidžiaugia, kad „Tas pareigasėjau ilgai, šešiolika metų. Laimė, kad turėjau protingų patarėjų, darbščių talkininkų ir bendradarbių, puikių draugų respublikoje ir už jos ribų“, bet čia, užuot po to paklausus apie kolaboravimo diskomfortą, klausiamas: „O kaip šeima?“ (p. 107). Dar įdomesnė Marijos Popovos tapimo komjaunuole istorija, mat ji jaunystėje žinojusi, jog „negalima susidėti su saugumu, su stribus ir su rusais“ (p. 135). Bet kai mergina kone iš inercijos tapo komjaunuole, jos nepaklausiamas, ar susimąstė apie savo poelgį, ar jis nesikirtė su anksčiau išsakytomis vertybėmis? Moteris pati gerokai vėliau prisipažįsta, esą „Visos jau mano idėjos buvo sumintos“, bet klausiančiajai pasidaro įdomu tik tai: „Ar laikėte stojamuosius egzaminus?“ (p. 139)“.

- 3 O kad apie skaudžias traumines patirtis pasakojantys žmonės kaip tik patys būna linkę reflektuoti ir kelia sau klausimus, kodėl taip turėjo nutikti, kodėl visi tie dalykai nutiko būtent jiems ir pan., pastebi kiti panašius interviu lauko tyrimų metu ėmę tyrėjai (Kaivola-Bregenhøj 2008: 5).

knygoje pateikiamuose tekstuose tiesioginio pokalbio atmosferos kaip ir nebelikę. Žinoma, intonacijų ar pauzių rašytiniame tekste neperteiksi, tačiau pakartojimus, nukrypimus į šalį, kokius nors riktus ar panašius dalykus – galima. O čia tekstai atrodo tokie nugludinti, kad tampa kone beveidžiai, net individualiūs moterų kalbos leksikos ar stilistikos beveik nematyti, nors kalbėtojos yra iš skirtingų socialinių sluoksnių ir nevienodo išsilavinimo. Galbūt toks niveliavimas – žodinio teksto pavertimo rašytiniu ir gana agresyvaus redagavimo, siekiant suteikti pasakojimui paskaitomą pavidalą⁴, rezultatas? Šiaip ar taip, belieka su nerimu spėlioti, ar dėl pateikiamų tekstų „literatūriškumo“ nebus paaukota nemaža dalis jų gyvumo, spalvingumo ir išraiškiningumo, o gal – net ir prasminių niuansų. Sykiu su knygos recenzentu (Vaiseta 2009) taip pat tenka apgailestauti, kad D. Marcinkevičienė savo darbe nė nemėgino pateikti ar bent plačiau pakomentuoti interviu su tomis moterimis, kurios, pasak jos, „pokalbio pradžioje išreikšdavo itin neigiamą sovietmečio vertinimą ir tvirtindavo galinčios papasakoti, „kaip buvo iš tikrųjų“. Tačiau jų atsiminimai apie sovietmetį buvo pernelyg trūkinėjantys ir nelogiški“, negana to, kai kurios, nors ir „sutikdavo kalbėti apie sovietmetį, tačiau nieko asmeniška ar savita nepapasakodavo“, o pokalbio pabaigoje (dideliam autorės nepasitenkinimui!) dar ir uždrausdavo jį kur nors spausdinti (Marcinkevičienė 2007: 27). Gana lengva ranka nurašiusi šiuos interviu atsainoka ir menkai tepagrįsta pastaba, neva „atsisakymas įrašyti pokalbį, fobijos dėl kasdieniškų detalių viešinimo, įsitikinimas savo išmanymu, „kaip iš tikrųjų buvo“, ir nesugebėjimas atkurti asmeninės gyvenimo istorijos sovietmečiu byloja, kad nutylimi atsiminimai slepia ne ką kita, bet propagandos paveiktą naratyvą, kurį moterys emociškai jau užmiršo“, todėl „tyla [jų] atsiminimuose gali būti pakeista interviu su moterimis, kurios jautė daugiau ar mažiau komfortabilų ryšį su sovietine kasdienybe“ (ten pat: 29), D. Marcinkevičienė savo sudarytoje knygoje iš esmės tik tokiais (gana rutininiais) „prijaukintų kasdienybių“ atpasakojimais ir remiasi. Tuo tarpu, kaip rodo lauko tyrimų patirtis, visokių baimių ir nenoro ar „nesugebėjimo“ papasakoti apie save priešasčių gali būti įvairiausių⁵, netgi smulkių buitinių ar išvis kuriozinių, nors kalbinamam žmogui jos galbūt atrodo svarbios, ir tiktai nuo klausėjo priklauso, ar jis įstengs sudaryti galimybes kalbėtojui atsiverti, „priimdamas“ jį ir suteikdamas pirmenybę tam, ką šis žmogus nori papasakoti, o ne ką pats klausėjas norėtų išgirsti (Portelli 1981: 103). Maža to, kiekvienas gyvenimo pasakojimas yra autentiškas, jis priklauso tik savo patirtį atskleidžiančiam asmeniui ir niekam kitam (Roos 1996), tad savaime aišku, jog *pakeisti* konkretaus asmens gyvenimo pasakojimo kitų žmonių

4 Apie tokio redagavimo tikslus ir metodus plačiau žr. Jones 2004.

5 Kaip pažymi suomių folkloristė A. Kaivola-Breghenhoj (2008: 8), kalbėjimas, kaip ir pamiršimas ar nutylėjimas, dažnai turi gydomąjį poveikį. O apsisprendimas, kaip elgtis, yra asmenišką, individualų ir dažnai – instinktyvų.

tekstais, kaip kad teigia padariusi D. Marcinkevičienė, neįmanoma; taip pat kaip ir kiekvieno asmens valia leisti ar neleisti savo pasakojimą publikuoti, ir kokie nors komentarai, susierzinimas ar tokių draudimų pagrindu tyrėjos daromos apibendrinamosios išvados apie tų prisiminimų pobūdį apskritai atrodo neetiškai.

Taigi reikia konstatuoti, kad iki šiol Lietuvoje bene stambiausias moterų autobiografijomis pagrįstas tyrimas priskirtinas „generalizuojančiajai“, o ne „individualizuojančiajai“ biografinio metodo taikymo kryptčiai: autobiografiniai pasakojimai jo autorei yra tik daugiau ar mažiau įgudusiai naudojamas instrumentas platesnėms išvadoms apie kalbamąją epochą daryti, o ne savaimė vertingas dėmesio objektas. Todėl turbūt ir neverta stebėtis, jog žodiniai interviu knygoje publikuojami nugludinti, suniveliuoti ir labiau primenantys rašytines autobiografijas nei spontaniškus, gyvus atsivėrimus.

Tarp antrajai, „individualizuojančiajai“, metodo taikymo kryptčiai priskirtinų darbų bene ryškiausias, kraštutinis atvejis atrodo Gillian Bennett studija apie moterų pasakojimų formos ir struktūros bruožus, paskelbta 1989 m. žurnale „Folklore“. Ten savo tikslą autorė įvardijo kaip siekį apginti ir pateisinti dažnai pašiepiamas moterų pasakotojų savybes: joms būdingą polinkį, užuot nuosekliai plėtojus siužetinę liniją, pasakojant vis nukrypti į šoną, grįžti atgal, kartoti tuos pačius dalykus, perkrauti pasakojimą neesmine informacija, detalėmis ir niekaip neįstengti jo užbaigti. Pasak G. Bennett, išnagrinėjusi didelį kiekį tiek vyrų, tiek moterų pasakojimų, ji įsitikinusi, kad tokios naratyvinės priemonės iš tiesų yra vartojamos racionaliai ir yra funkcionalios. Antai ilgi, iš daugybės dalių sujungti sudėtiniai sakiniai, įvairūs apibūdinimai, daugkartinis tiesioginės kalbos vartojimas ir perpasakojimai, kas kam ką pasakė ir pan., anaiptol nerodo komunikacinės moterų nekompetencijos. Priešingai, esą galima teigti, kad jos yra puikiai įvaldžiusios komunikacines ir lingvistines taisykles ir geba jomis talentingai manipuliuoti (Bennett 1989: 168). Pavyzdžiui, moterų pasakojimuose dažnai pasitaikantys ilgi sudėtiniai („bėgaliniai“, tarsi niekaip nepabaigiami) sakiniai, sujungti jungtukais *ir* arba *o*, autorės nuomone, paprastai žymi tam tikrą neskaidytiną semantinį kompleksą; tokie sakiniai gerų pasakotojų būna vartojami pakaitomis su tiesiogine kalba, kapotais veikėjų dialogais ir pan., taip išlaikant klausytojų dėmesį ir sudėliojant prasminius pasakojimo akcentus (ten pat: 171–172). Iš tyrėjos pateiktų pavyzdžių matyti, kad net iš pažiūros gana suveltas „žiedinis pasakojimas“⁶ su gausybe pakartojimų turi visus

6 Ankstesniame darbe G. Bennett yra pastebėjusi, kad esama tam tikrų „žiedinių pasakojimų“ (*circular stories*), kuriuos galima apibūdinti kaip „įvykių, sutelktų apie tam tikrą pamatinę idėją, pluoštus“ arba kaip „neužbaigtus, nelinijinės struktūros pasakojimus“ (Bennett 1984: 83); jie gerokai skiriasi nuo „veiksmo istorijų“, skirtų sužavėti, sujaudinti ar pralinksinti klausytoją (ten pat: 87). Tokiuose „žiediniuose pasakojimuose“, pasak G. Bennett, daugiausia dėmesio skiriama detalei, aprašymui, o ne siužeto plėtočiai; be to, jų pabaigoje sąmoningai paliekama erdvė klausytojų komentarams, interpretacijoms ar kokiems nors kitokiems tęsiniams (ten pat: 86).

privalomus struktūrinius elementus: apibendrinimą, ekspoziciją, veiksmo plėtotę ir baigiamąją išvadą (ten pat: 173). Patyrusios pasakotojos mėgsta tokią pasakojimo struktūrą, kai pasakojimas ne linijiniu būdu – tiesiai ir nenukrypstamai varomas į priekį, bet judama tarsi vis atsigręžiant, stabtelint ir apsidairant, tokiu būdu sukuriant kelių lygių, skirtingas tekstūras sujungiantį naratyvą ir retoriškai pabrėžiant svarbiausius, esminius momentus. G. Bennett teigimu, jei pasakojama istorija trumpa, ją bandoma išžėsti, paprasčiausiai įterpianč daugiau žodžių: vartojant tiesioginę kalbą, atpasakojant dialogus ir pan., – šitaip klausytojui neleidžiama pražiopsoti esmės, o kulminacinis momentas neužklumpa per greitai. Pasak tyrėjos, pasakojimo įtaigumo moterys pasakotojos siekia vartodamos paprasčiausias gramatines ir diskursyvines priemones, bet tai daro taip įgudusiai ir taktiškai, kad nesudėtingais būdais gauna įspūdingų rezultatų (ten pat: 180–181). Blika pridurti, jog G. Bennett šioje studijoje lieka ištikima savajai – folkloristės – prigimčiai dar ir dėl to, kad jos nagrinėjami moterų pasakojimai praktiškai visi yra *memoratai*, t. y. juose kalbama apie tam tikrą atgamtinę pasakotojų patirtį, kuri atrodo besanti neatsiejama šių moterų gyvenimo dalis. Aišku, kad tai – tekstai, pateikti ir užfiksuoti gyvu žodžiu, labai nedaug redaguoti: cituojant ne tik stengiasi skaitytojui perteikti pasakotojų vartojamą leksiką, sakinio struktūrą, bet ir įvairiausias pertarus, net pauzės sužymėtos daugtaškiais. Antra vertus, niekaip kitaip, būtent tokia tekstų analizė, kaip G. Bennett darbe, ir nebūtų įmanoma. Kad kaip tik pasakojimas, žodinis naratyvas, ir yra pagrindinis šios autorės tyrimo objektas, rodo ir tai, kad ji menkai tekreipia dėmesį į analizuojamų pasakojimų turinį – konkrečias atgamtines moterų patirtis, o susitelkia prie pasakojimo formos ir struktūros, atskleisdama, *kaip* naratyviniu pavidalu tos patirtys perteikiamos, kas būdinga moterų pasakojimams, ką savo pasakojimuose jos laiko svarbiausiais dalykais ir kaip geba tai išryškinti.

Vis dėlto bene vaisingiausias metodologinis kelias, ko gero, būtų derinti abi kryptis: analizuoti tiek pasakojimų turinį, tiek formą, kuria tas turinys perteikiamas. Kad šiuo būdu pasiekiami tikrai įspūdingų rezultatų, rodo daugelio autorių darbai, iš kurių ypač norėtusi išskirti bene didžiausio dabartinio JAV sakytinės istorijos (*oral history*) tyrimų autoriteto Alessandro Portelli studijas (1991, 2003, 2007, 2011) ir Suomijos folkloristės, pastaruoju metu besispecializuojančios tirti būtent moterų gyvenimo pasakojimus, Annikki Kaivolos–Bregenhof darbus (1988 [liet. k. 2005], 1989, 1992, 1993, 1996, 2006, 2008, 2009). Šie mokslininkai įtikinamai demonstruoja, kaip, pasitelkus žodinius prisiminimus ir derinant juos su oficialiąja istorija ir rašytiniais dokumentais, galima atkurti įspūdingą istorinės žmogiškosios patirties panoramą, sykiu neprarandant atidos ir dėmesio autentiškam pasakojimui, kaip tyrimo objektui.

MOTERYS PASAKOTOJOS IR LAUKO TYRIMŲ SPECIFIKA

Gali kilti klausimas: kodėl būtent moterys pasakotojos ir jų gyvenimo pasakojimai taip domina įvairių sričių tyrėjus? Vienareikšmio atsakymo turbūt nerasime. Moterys visais laikais buvo svarbiausios tradicinės kultūros žinovės ir perteikėjos. Net ir probėgomis mestas žvilgsnis į tautosakos rinkimo istoriją patvirtins, kad kaip tik moterys – liaudies dainininkės ir pasakotojos – visada buvo didžiausios folkloristų „darbdavės“, nors, žinoma, pasitaikydavo ir puikių tautosakos pateikėjų vyrų. Ne kitaip yra ir šiandien: turbūt kiekvienas lauko tyrimuose dalyvavęs folkloristas sutiks, kad moterys noriau bendrauja, atviriau leidžiasi į kalbas, net ir nemokėdamos jokių tradicinio folkloro kūrinių geba atsiskleisti kaip tradicinės kultūros atstovės (Šmitienė 2011). Negana to, daugelis tyrėjų pastebi, kaip labai skiriasi vyrų ir moterų pasakojimų turinys: vyrų autobiografinių naratyvų centre paprastai būna jie patys, kaip vieninteliai ir svarbiausi herojai, jų pačių saviraiška ir karjera, o moterų pasakojimų ašis – tarpasmeniniai, šeimos ir bendruomenės, santykiai, rūpinimasis vaikais ir kitais šeimos nariais (Roos 2000). Kaip tik taip vyrų ir moterų autobiografijų skirtumus apibendrina lyties tapatybės raišką šiuose tekstuose tyrusi S. Kraniauskienė:

Vyrai autobiografijose pirmiausia save suvokia kaip aktyvų visuomeninės aplinkos dalyvį ir neatsiejamą jos dalį. Jų identifikacijos procesas siejamas su savęs realizavimu šioje sferoje. Vyrų gyvenimo istorijose nedaug vietos skirta intymiems asmeniniams bei partnerystės (heteroseksualios draugystės ir santuokos) santykiams aptarti. Socialinės tapatybės komponentai, sietini su šia sritimi, įtraukiami į lyties identiteto kūrimo procesą autobiografijose tik trumpam.

Moterys autobiografijose save pirmiausia suvokia per intymių santykių bei partnerystės institutų sukūrimą. Jų tapatybės kūrimas remiasi saviraiška šioje srityje. Svarbus, bet nedominuojantis socialinio lyties identiteto komponentas moters gyvenimo istorijose yra jos darbinė / profesinė veikla (Kraniauskienė 2005: 79–80).

Antai 1913 m. gimęs vyriškis savo autobiografijoje žmoną ir tris vaikus prisimena tik kalbėdamas apie 1944 m. įvykius, kai svarstęs, ar trauktis su šeima į Vakarų (ten pat: 76). Sunku įsivaizduoti, kad moters gyvenimo istorijoje išliktų nepaminėtas šeimos sukūrimas (draugystė, merginimas, piršlybos ir vestuvės) ar jos nesukūrimas (pvz., priežastys, kodėl neištekėjusi arba kodėl šeimyninis gyvenimas nesusiklostęs), santykiai su vyru, giminėmis, vaikų ir anūkų gimimas, jų auginimas ir t. t. Priešingai, kartais būna net taip, jog, ėmusi pasakoti lyg ir savo gyvenimo istoriją, moteris tiek daug dėmesio skiria artimųjų veiklai ir likimams, kad pati tarsi ištirpsta pasakojime apie juos, o jos individualiūs asmeninės istorijos tarsi nė nelieka. Glaudžius tarpasmeninius santykius ir bendruomeninius

ryšius, palaikomus daugiausia moterų iniciatyva ir virstančius savotišku socialinės pagalbos institutu, padedančiu joms išgyventi sunkmečiu ir išlaikyti šeimą, Jennifer Scuro įvardija kaip vieną pagrindinių tradicinės XX a. pirmosios pusės italų visuomenės bruožų (Scuro 2004: 47). Ko gero, toks pat apibūdinimas puikiai tiktų ir tradicinei Lietuvos kaimo bendruomenei, nes glaudūs giminystės ir savitarpio pagalbos ryšiai tarp išplėstinės šeimos narių, kūmystės, kaimynystės ir kitokios socialinio bendravimo formos sudaro beveik visų XX a. pirmojoje pusėje gimusių moterų autobiografijų pamatą⁷. Moterys tiesiog yra labiau įpratusios bendrauti, užtat lengviau atsiskleidžia, o jų pasakojimai klausytojui atrodo atviresni, intymesni, emociškesni. Kartais tas nepaprastas jų bendravimo intensyvumas, netgi netikėtai prasiveržiančios ašaros, tiesiog stulbina ar šokiruoja tyrėją (Kaivola–Bregenhøj 2008: 7, 2009: 3, 13). Tikėtina, kad daugeliu atvejų toks emociškas išsipasakojimas, atsivėrimas ar išsiliejimas turi, kaip jau minėta, ir savotišką gydomąjį poveikį (Kaivola–Bregenhøj 2008: 3).

Tai, kad moterų pasakotojų gyvenimo centras, taigi ir jų autobiografinių naratyvų ašis, paprastai yra jų artimiausia gyvenamoji aplinka – vaizdžiai tariant, namai ir vaikai, ypač ryškiai matyti iš pasakojimų apie dramatiškus istorijos lūžius, globalines visuomenės perversas, pavyzdžiui, apie karą, okupaciją, trėmimus. Antai, kalbėdamos apie išvarymą iš namų karo pradžioje, moterys itin daug dėmesio skiria, rodos, nereikšmingoms buities smulkmenoms: pavyzdžiui, krosnyje pakeptai duonai, kurios nespėjo ištraukti, miške pasimetusiai karvei ar vaikų verksmui (ten pat: 6–7). Kita vertus, tai visiškai suprantama: juk normaliomis sąlygomis visi šie dalykai sudarė jų gyvenimą, tad apie staigų ir dramatišką to įprastinio gyvenimo žlugimą jos tikrai taip ir tegali kalbėti. Be to, kaip pažymi psichologai, trauminiai išgyvenimai dažnai būna lydimi hiperamnezijos: žmogaus pojūčiai labai paaštrėja, o sąmonė fiksuoja net ir smulkiausias detales (plg. ten pat: 6).

Dar vienas ypač moterims būdingas bruožas, apie kurį jau esu rašiusi (Būgienė 2007b: 71–73), yra nepaprasta pagava ar jautrumas visokiems mistiniams, antgamtiniais, anapusiniams ir nepaaiškinamiems reiškiniams, ženklams bei

7 Aišku, taip teigiant neišvengiama savotiško dvilypumo: ar kalbame apie tekstus, ar apie realius žmonių gyvenimus? Autobiografinis pasakojimas visada tėra tekstas, ne pats gyvenimas (Roos 2000; plg. Štutienė 2010: 1). Vis dėlto šiuolaikiniai autobiografijų tyrėjai siūlo jas (skirtingai nei biografijas) iš esmės traktuoti kaip tikrovę – tai esą „į tiesą orientuoti naratyvai, kuriuose tiesa matoma iš unikalaus, nepakartojamo požiūrio taško, t. y. iš jų autoriaus perspektyvos, o šis tuo pat metu yra ir istorijos pasakotojas, ir pats save suvokia kaip jos veikėją“ (Roos 1996). Kartais einama netgi dar toliau, kaip tik kalbėtojo subjektyvumą laikant unikaliu ir išskirtinai vertingu pasakojimo bruožu: autobiografijose kalbama „ne vien apie tai, ką žmonės darė, bet ir ką jie norėjo daryti, ką tarėsi darą ir ką dabar mano darę. <...> Subjektyvumas – visiškai toks pat istoriko reikalas, kaip ir kur kas akivaizdesni „faktai“. Tai, kuo tiki informantas, iš tiesų yra istorinis *faktas* (t. y. *faktas*, kad jis arba ji tuo tiki), lygiai kaip ir tai, kas „iš tiesų“ nutiko“; – rašo sakininės istorijos tyrėjas A. Portelli (1981: 99–100).

nuojautoms. Kartais ši savybė ryški ir jų autobiografiniuose pasakojimuose, kuriuose moterys nuolat užsimena apie paslaptinius dalykus, išstinkančius jas prieš kokius nors skaudžius išgyvenimus arba tuoj po jų, pavyzdžiui, po artimųjų mirties. Išskirtinė vieta čia tenka sapnams – pasitaiko pateikėjų, kurios beveik visą savo gyvenimo istoriją sudėlioja kaip sapnų ir jų pildymosi naratyvą (plačiau žr. Būgienė 2007a: 66; Ivanauskaitė 2007: 86–87).

Kalbant apie folkloro lauko tyrimų metu užrašomus pasakojimus, būtinai reikia atsižvelgti į tai, kad beveik visi jie būna fragmentiški – paprastai tai atsakymai į kokį nors užrašinėtojo pateiktą klausimą. Iš tokių atskirų fragmentų vėliau (kartais, jei pavyksta ir interviu trunka ilgiau, bendromis klausėjo ir pasakotojo pastangomis, o jei ne – tai paskui, pats vienas tvarkydamas medžiagą) užrašinėtojas sudėlioja visą žmogaus gyvenimo pasakojimą, kuris savo ruožtu įsipina į kitų tos bendruomenės narių pasakojimų kontekstą, sudarydamas platesnę kolektyvine atmintimi grįstą to krašto bendruomenės gyvenimo istoriją, kurią iš pažiūros padrikų naratyvinių fragmentų pavidalu paprastai ir parsivežame iš ilgesnių folklorinių ekspedicijų. Toks pasakojimų fragmentiškumas neturėtų gąsdinti, juolab kad didesniame medžiagos kiekyje nesunku aptikti tam tikrų „bendrų vietų“, vienaip ar kitaip pasikartojančių beveik visų pateikėjų pasakojimuose, kurios savotiškai struktūruoja bendrą naratyvinę panoramą. Tai gali būti laiko momentai, vietovės, tam tikri įvykiai, vertybės, idėjos ar visuotinai priimtose emocinės laikysenos, kurios įsigali žmonių sąmonėje ir „pritraukia“ tam tikrus pasakojimo bruožus (žr. Palmenfelt 2010: 4). Kiekvienas pasakotojas išsako savo santykį su šiomis dominantėmis, taip dar labiau jas įtvirtindamas. Folkloro ekspedicijų dalyviai tikrai galėtų išvardyti nemažą tokių vyraujančių temų, kurių paprastai neapeina nė vienas savo gyvenimo istoriją pasakojantis žmogus. Tai būtų vaikystės ir jaunystės gyvenimo vaizdai, dažniausiai apibendrinami kokia nors vertinamąja fraze, kaip antai: „sunku buvo, vargom, ale smagiai gyvenom, žmonės kitokie buvo“ ir pan.; taip pat – karo pradžia, pokaris, miškinų ir sribų epopėjos, tremtis, darbas kolchoze ir pan. Sunku net pasakyti, ar tuos bendruosius dalykus žmonės pasakoja vien todėl, kad jiems patiems tai atrodo ypač svarbu, ar kad jų teiraujasi klausėjai. Čia pravartu prisiminti Willemo de Blecourt'o išsakytą mintį, kad nė vienas pasakojimas niekuomet nėra atskiras autonominis vienetas, atsietas nuo visų kitų; priešingai – jis visada remiasi kitais pasakojimais ir yra glaudžiai susijęs su bendruomene, kurioje plinta, su jos kasdieniu gyvenimu. Tokiu būdu ir autobiografinius pasakojimus, kaip ir sakmes ar kitus naratyvus, esą galima laikyti didesnio, bendro pasakojimo dalimi. Tas bendrasis pasakojimas apčiuopiama forma paprastai būna atskleidžiamas tyrėjo, kuris jį sudėlioja iš daugybės paskirų individų pasakojimų (Blecourt 2010: 2). Vis dėlto galima spėti, kad tam tikru pavidalu jis egzistuoja ir visų tos pačios

naratyvinės bendruomenės narių ar tam tikros tradicijos atstovų sąmonėje, ir jie vienaip ar kitaip atsižvelgia į šį metanaratyvą, pateikdami savo pasakojimus. Antra vertus, esama tiesos ir Ulfo Palmenfelto pastebėjime, kad kai kurie faktai, formuluotės bei vertybės yra taip dažnai ir taip daugelio žmonių kartojami, kad gali būti laikomi tradiciniais dėl to, jog yra tapę kolektyvinės sąmonės dalimi (Palmenfelt 2010: 5).

TRYS PASAKOJIMAI, TRYS PATIRTYS

Kad pailiuotume, kaip aukščiau aptarti dalykai atsiskleidžia konkrečioje lauko tyrimų medžiagoje, pabandykime pažvelgti į 2010 metų LLTI folkloristų Švenčionių ekspedicijoje užrašytus trijų moterų pasakojimus.

Pirmoji pasakotoja – itin garbaus amžiaus, aštuoniasdešimt šešerių metų, daug gyvenime patyrusi, ankstyvoje vaikystėje likusi našlaitė, ilgai buvusi samdine, vėlai ištekėjusi, jau prieš kurį laiką tapusi našle, bevaikė ir gana vieniša moteris. Geros atminties, guvi, smalsi ir noriai bendravusi, nors, galima sakyti, beveik bemokslė. Viena iš bene įspūdingiausių jos ilgo gyvenimo pasakojimo dalių – fragmentas apie patekimą į fronto sūkurį jaunystėje, kurį čia ir pacituosime:

...Ėjo frontas. Va kas ėjo. [*Dideli mūšiai buvo?*]⁸ Dideli. Ėjo snariodai, ėjo ir kulkos, viskas, va. [*Prisimenat viską?*] Aš jau prisimenu, jau aš... Kai dabar va, žinot, kai anksčiau tai niekas neskaitė mergom, ė dabar jau merga buvau, jau, skaitos, mergiotė, va kap... Tai mus, padarė mum bunkerį, nu tai mano do dėdženė su... viena su anūkėliu buvo, tadu aš su broliu ir sesuo – mes trijuos buvom tam bunkery, ir kita dėdženė su dukteriu... Bobos susėdį an bunkerį tan, a eina snariodai, tį kulkos bumbsi, kap daužo. Ė baisu... reikia buvo, vąjėzus, kap davė tį snariodai, žinai, tį tokia linamarka prie Mergežerio ežero, pieva... Tai tik... visi apglušom, ė aš jau cik prismygau prie žemei, žinau, va šitep va... byra žemė až kaklo... jau... gerai atsimenu, jaugi mergiotės mes... Kur bėgsma, sakom, Lietuvon, dabar iš bunkerių išbėgį? Ciagi rusai ažeina. Va. Ė cia, eina, kų... Cik šitas, vokietys, žinot, tų ginklų savo, gi strielbų tų instatė... kas cia... „Civilni?“ – rėkia. Ė mes visi... Ė vaikai rėkia... kų. Ė vaikai gi, do brolis mano nedzidelis, gal trijų metukų mažesnis, i sesuo... ir tadu kito vė va tį va trys, trijų metukų anės... Rėkia, verkia vaikai. „Ai, civilni!“ Tad u mus paliko. Būt maž i mus sumaišį tį su tuoj žemi, va kap. Ale gal, sakiau, nežnau, gal vaikai, sako, anot mano kadaise dėdženės, sako, gal vaikai išsaugoj, šitie rėkė. Va kap. Nu tai va.

Tadu atbėgom... tį kiti, tį tokis Garnių kaimas. Atbėgom cianai... I cia žmonių nēr. Tį užgirdom – rusiškai kalba... Jau saulė asilaidė, nieko nēr kaimi, cik kluonas kap degis,

.....

8 Laužtiniuose skliaustuose pateikiami užrašytojos klausimai ar komentarai.

tai stulpas užuolinis cik žarija... nieko nēr, grynai nušluota. Tai mes visi, kas, tį senės bobutės, gi šitoj dėdzienē, paskui mes jau su pusseseri, priekin bēgc, mes sakom, Lietuvon, tai mes jau gi puikesnės, mes jau ir bēgc. A šiciej, kap nori, telieka. Va, regi, kokia galva buvo?.. Atalakēm, pasakē jau ruskiai... ruskiai pasakē, kad, raiškia, nu... kad... jau kad jūs... nebēkit niekur, jum nieko nedarysim. Va.

An rytojaus, šeštadienį... Mes penktadienį sudegēm, ē šeštadienį, reiškia, atajom šitan jau kaiman... gyvinc. Atėjom, da kalni pasižiūrėjom – nieko nēr. A kur dēcis, i gyvuliai do yr, karvė, arklys ir... Va tį kaimynas priēmė tokis, priēmė mus, tadu kitus, va šitep i išsisvaidēm. I gyvenom. <...> (LTRF cd 478/01/).

Šis tekstas labai primena A. Kaivolos-Bregenhøj nagrinėtą Ingrijos suomės pasakojimą apie karo pradžios baisumus (Kaivola-Bregenhøj 2008: 5–6). Kalbama apie labai panašią moterų patirtį, tad sutampa netgi daugelis turinio detalių: žmonių blaškymasis tarp dviejų kariaujančių pusių (vokiečių ir rusų), pasimetimas, prarasti ar išsaugoti naminiai gyvuliai, mažų vaikų verksmas, namų netektis... Abiem atvejais pasakojimas punktyriškas, dinamiškas, jame daug judesio, vyksmo, bėgimo. A. Kaivola-Bregenhøj tokio pobūdžio naratyvą apibūdina kaip savotišką verbalinį filmą: kinematografiškumo įspūdį sukuria tai, kad pasakojami įvykiai neįtikėtinais sparčiais griūva vienas po kito, ir pasakotoja tarsi vos spėja jiems iš paskos. Netektys ir vos neištikusi žūtis abiejų moterų pasakotojų – tiek lietuvės, tiek suomės – apsakinėjami gana sausai, dalykiškai. Tokį „beaistrį pasakojimą“ suomių folkloristė vertina kaip bandymą atskleisti, koku būdu pasakotoja atgaivina kalbamus įvykius, o su jais susijusios, bet neverbalizuotos emocijos yra galinga varomoji pasakojimo jėga (ten pat: 6). Lietuvė pasakotoja nepamiršta dar ir save pačią patraukti per dantį už jaunatvišką paikumą ir artimųjų nuomonės nepaisymą: „Va, regi, kokia galva buvo?..“ Šios pasakotojos talentą rodo kad ir įspūdingas sudeginto kaimo vaizdas, kai vos keliais žodžiais apie besileidžiančią saulę ir vienišą žėruojantį ažuolinį stulpą atskleidžiamas visas žmones ištikusios katastrofos mastas.

Antroji mūsų cituojama pasakotoja – vėlgi aštuoniasdešimtmetė, vieniša, itin dramatiško likimo moteris, kurios bendravimas ir kalbėsena iškart apstulbino neįtikėtinu spontaniškumu: vos pakalbinta ji pratrūko itin detaliais, dinamiškais, spalvingais vaikystės, jaunystės ir vėlesnio gyvenimo prisiminimų fragmentais, kurie nesulaikomu srautu veržėsi iš jos lūpų vienas po kito, būdami beveik nesusiję tarpusavyje. Į akis krito savotiška šios moters atminties savybė: iki menkiausių smulkmenų prisimindama pasakojamus įvykius, vaizdus, žmones, dialogus (kas kam ką pasakė, paklausė ir ką ji pati pagalvojo), įgarsindama ištisas scenas, ji niekaip negalėjo prisiminti, kiek vaikų pagimdžiusi. Pateikiamas tekstas – gana tipišką jos pasakojimo fragmentas, išsiskiriantis nebent ypatingu dramatismu ir

kalbamosios patirties skaudumu: čia pasakojama apie itin tragišką įvykį – moteris prisimena, kaip jos septynmetė dukrelė žuvo įkritusi į šulinį. Prasideda kalba nuo sapno, kurį ji sapnavusi prieš dukrelės žūtį:

...Aš sapnuojau... Par mani atajo, atajo i paėmė mergaitį, išsivedė. [Kas išsivedė?] Išsivedė. Vyr! Vyr! Až vienos runkytės i až kitos, vyr!.

Aš tadu nuvejau... tas va, un šulnį... A mūs šulnys gi tį buvo piečiau padarytas, didžiausis didžiausis, i sugriuvįs, ir tokių pliauskų sustatytas vidus, a čia un šulnio svirtis padaryta, samc, i kibiras. A ana nuvejus až to kibiro paskabinis, itai simc vundenį, to siekė kibiro, a kibiras toli, viršus supuvįs, sugriuvįs, i ungriuvo i nuskindo. Nuskindo. Aš, aš: „Janyte, Janyte! Janyte, Janyte!“ – nėra. Nulėkiau – va, paltelis viršuj. Aš... a da siek – vanduo giliai giliai, va tep aukštumo kap lig to... viršaus.

Aš tadu nulėkiau, itan va, pastvėriau grėblį, itai sieksiu grėbliu, a grėbliu nedasieksiu. Tad u nulėkiau, itos liesvas atsinešiau, pastatiau liesvas, itom liesvom lipiau... A mes jau namų iš chutaro vežėm Sviriose stacyc. Va.

I aš ano, itan pradėjau rėkc, tai tį per mus kaimynai atalėkė – i Gailiušas, i visi sulėkė. Sakau, itas va: „Nuskindo mano mergaitė.“ „Kų tu sakai? – sako, – va ca, neseniai, buvo prie mum prie karvių. – Sako: – Karvės va mūs, ganės, i buvo atajus. Ale sako, sako: einu namo jau, dabar man reikės namo.“ I va.

Ištraukiau, unlipus paci išsitraukiau, išsitraukiau! Grabaliojau grabaliojau, asikabino švarkelio, kad be paltelio, tai aš jau būcia, itan va, neištraukus, ažtraukiau, ir žmonės atajį itan paėmė, a kap atvažiavo dziedas, tai mani atamušė... „Kų tu, – sako, – nedabojai, nedabojai?! Namie buvai, i vaikų nuskandzinai!“

Nu tad u, itan va, paėmė nuvežė Švenčionysan, skrodimų darė, nu padaboj, – tai ana neprigėrus, ale kap griuvo, tai šitų už... prie, un itų pagalių... Va.

Nu a tad u laidotuvės, nu laidotuvės jau ... itas va... Nu kų jau, gi ne... itan va. Atadavė. Atadavė, pasiėmė, atavežė. Nu, aš dabar, pastatiau, sutvarkiau va i stalų, žvakes ažudegiau, ė paci pečių, iš pečiaus trauksiu ituos, bulvas kiaulėm, kap traukiau, kap daviau – visų, visų... i visas karštas vanduo, i visas, i aš runkų apsideginau va ite va... Aha. I kap, kap aš tad u, stvėriau, vandenio užpyliau, ė vandenio užpyliau i va i cia kojų vienu aš apvirinau. I kap lėkiau iš šito, iš užpečkio vė te va. Kap lėkiau, kap stuktelėjau, cik žvakės, žvakė – tva! I asidegė, asidegė, itas va, pagalvelė, kur padėtas vaikas, i skotercis, i žvakė, i žvakė nugriuvo, aš vėl, i vėl, i vėl sakau, o, i negaliu. Sakys: i cia tu vėl padarei? Sudeginai! Tai cik isigundau, i cia do sudegs. Tai tad u ažgisiau, a pagalvelį paėmiau apivertiau kitu pusi, ale gi kap atajo kambarin, atajo, sako: „Kas ca kvapas dūmais?“ Sakau: „Pečių, pečių galaunė buvo...“ Va (LTRF cd 426/12/).

Pasakojimas fragmentiškas, trūkčiojantis, šokinėjantis, iš pažiūros gana suveltas. Kartojama daugybė žodžių – kone visi bent kiek svarbesni, tiesiog tokia

moters kalbėjimo maniera. Bet, ko gero, svarbiausi – visomis formomis nekart pavartoti *nulėkiau, stovėriau, sulėkė, atalėkė* ir pan. Jie labiausiai ir atspindi tą sumaištį bei pasimetimą, blaškymąsi, neišvengiamus kalbamoje situacijoje, tad perteikiamus ir tekste: moters pasakojime daug nenuoseklumo, savotiško šokčiojimo, trūkčiojimo. Vis dėlto pasakotoja gana nuosekliai, atskiromis pastraipomis išdėsto, kas jai labiausiai įsirėžę į širdį: kaip teko pačiai ištraukti iš šulinio negyvą dukrelę, kaip buvo vyro apkaltinta dėl jos žūties ir dar primušta; ir – tarsi paskutinis taškas, įrodantis jos „nekompetenciją“ kitų akimis, – kaip apsiplikė per dukrelės laidotuves ir dar netyčia uždegė šarvonę... Moteris neįtikėtinai atvirai apnuogina skaudžiausią savo sielos žaizdą, parodydama, kaip tragiškos netekties akivaizdoje sulaukusi ne užuojautos, o pasmerkimo ir gėdinimo; negana to, ji atskleidžia, kaip ir pati nenoromis savo elgesiu tarsi patvirtinusi jai klijuotos „netikėlės“ etiketės pagrįstumą.

Su vertinamuoju aspektu sietina pasakotojo – autobiografiniame pasakojime tapatinamo su pagrindiniu veikėju, arba protagonistu, – situacija apskritai. U. Palmenfeltas ją įvardija kaip autobiografinį paradoksą (*self-biographical paradox*). Kas turima omenyje? Asmenys, minimi gyvenimo pasakojimuose, pasakojamų įvykių atžvilgiu gali būti laikomi subjektais arba objektais, t. y. aktyviais veikėjais arba pasyviais stebėtojais. Būdami aktyvūs, jie inicijuoja tam tikrus pokyčius ir stumia veiksmą pirmyn. O būdami pasyvūs, jie yra priklausomi nuo kitų veikėjų veiklos ir gali būti vaizduojami kaip beširdžių niekdarių užmačių arba negailestingo likimo aukos. Pasakotojui kartais gali būti sudėtinga susidoroti su tokiais momentais, nes, kaip pasakojantysis „aš“, jis atlieka tam tikrą socialinį vaidmenį subjektyviai atvaizduodamas naratyvinę situaciją; tuo tarpu patiriantysis pasakojimo „aš“ atlieka dramaturginį vaidmenį kaip visokeriopų pasakojimo veiksmų įtakos objektas. Jei pasakotojas nori teisingai perteikti savo patirtį, jis negali lengvai praleisti ar apeiti tokių savo gyvenimo momentų, kuriais jis dėl vienokios ar kitokios priežasties buvo praradęs kontrolę. Todėl čia gali atsirasti įtampa tarp pasakojančiojo „aš“, kuris kontroliuoja padėtį (bent jau teoriškai), ir pasakojamojo „aš“, kuris tokios kontrolės neturi (bent jau kurį laiką). Tai U. Palmenfeltas ir vadina autobiografiniu paradoksu (Palmenfelt 2010: 3). Manychiau, kad cituotame antrosios pasakotojos tekste turime itin ryškų ir dramatišką tokio paradokso atvejį.

Trečioji pasakotoja yra bene labiausiai įgudusi ir išsilavinusi iš visų trijų, toli gražu ne tokia spontaniška. Jos tekstas nuoseklus, tempas lėtesnis, trūkčiojimo ir blaškymosi nėra, kur kas mažiau visokių pertarų ir parazitinių žodelių. Jei jau koks žodis pakartojamas, tai sąmoningai, pabrėžiant, paryškinant tam tikro momento svarbą. Akivaizdu, kad ši moteris pratusi pasakoti klausytojams ir apskritai kalbėti prieš auditoriją (ji – buvusi mokytoja, tai minima ir toliau pateikiamame

tekste). Iš esmės šį fragmentą sudaro du sapnų pasakojimai, į visumą siejami kalbėtojos apibūdinimo, kad tai buvę *šventi* sapnai:

Va man pačiai du šventi sapnai buvo... <...>

Aš susapnavau... Buvau mokytoja, i vaikus komjauniman rašiau... ruošiau. [*Toki laikai buvo?*] Toki laikai buvo. Ir dabar sapnuoju sapną. Davė man vyras šieno vežimą, sako: „Tu nuvežk į Postavus ir parduok.“ Aš tą šieną vežu, žiūriu – sodely prie vienu namų altorius, ir ten duoda vinčių kunigas jauniejiems. Aš palikau itų šienų vežimų ir nuvėjau žiūrėt tenai. Grįžtu – nei vežimo to, nei šieno, tiktai išsidalinta tas šienas jau, matau. Krūvelėm per kitus žmonis, ale nei arklis yr, nei nieko. Nu, nēr – nereikia. Ir einu aš į laukus. Einu aš į laukus tenai, ir – atsigrįžtu atgal – ateina baltas stulpas, stulpo viršuj Marijos biustas. Ir jinai prisiartino prie manį ir joj, pas ją va čia komjaunimo ženkliukas [rodo]. Jinai ima tą ženkliuką, su ranku, ir numeta žemėn. I viskas. Ir dingo.

O kitas, vėl, mokykloj sapnuoju. Jau nedirbau. Tada dar dirbau, a jau paskui nedirbau. Ateinu į Svirkų mokyklą aš paspuošus mėlynu suknuti, geltoni plaukai garbanoti (aš jų niekad neturėjau), ir einu kažkokian festan vadinaman, atlaiduosna. A dukra Jolita laiko egzaminą. Ir klausiu dabar, sakau: „Dar Jolita neišėjo?“ – „Dar, – sako, – ne, rašo.“ Gerai. Įeinu į mokytojų kambarį ir žiūriu – kur mūs bendrabutis už tos mokyklos, tamsu tamsu aplink, – Marija stovi. Aš direktoriui sakau (Lemeševs buvo tada): „Nu vot, – sakau, – vy govorili, čto Boga niet, – sakau, – posmotrite: Marija stojit!“ Va. Ir dingo (LTRF cd 426/11/).

Pasakojimo varomoji jėga, kurią aiškiai suvokia ir pati pasakotoja, – tai ateistinės sovietmečio ideologijos ir krikščioniškos pasaulėžiūros konfliktas. Susidūrimas tarp dviejų pasakotojos asmenybės pusių – sovietinės mokyklos mokytojos priedermių (rengti vaikus į komjaunimą ir agituoti juos prieš Bažnyčią) bei giliai sieloje slepiamo krikščioniško tikėjimo – ir sudaro tiek pasakojamų sapnų, tiek cituoto naratyvo pagrindą. Abukart pasakotoja sapnavusi būtent Mariją, kurios pasirodymą kalbėdama pabrėžia išskirtinėmis retorinėmis priemonėmis: pirmąkart – pasitelkdama gestus ir suvaidindama savotišką mini pantomimą, rodydama, kaip Marija nusiaplėšusi nuo krūtinės ir numetusi žemėn komjaunimo ženklelį, o antrąkart – pereidama į rusų kalbą, kuria pati neva aiškinusi direktoriui, koks neteiskus jis buvęs teigdamas, kad Dievo nėra. Dar vienas pasakotojos įgudimą liudijantis bruožas – lakoniškumas: ji nepersūdo savo kalbos jokiais nereikalingais priedais ar komentarais; priešingai – naratyvai apie Marijos pasirodymą lyg dideliu retoriniu tašku abukart baigiami trumpa fraze: „Ir viskas. Ir dingo.“ Taip paliekama erdvės klausytojo apmąstymams ir interpretacijoms.

Visos trys cituotos pasakotojos vartoja tiesioginę kalbą. Bet pažymėtina, kad tokiuose pasakojimuose ji pasitelkiama ir įterpiama gerokai kitaip nei literatū-

riniuose tekstuose. Visokie *sakau* ir *sako* eina lyg pertarai, be jokių pauzių, o gramatiškai taisyklingos skyrybos vartojimas perrašant tekstą kaip ir nedera, nelimpa, sudarko pasakojimą, iškreipdamas šnekamosios kalbos intonaciją ir skaidydamas tekstą nebūdingomis pauzėmis, kurių žodžių sraute tiesiog nėra⁹. Galima spėti, kad antroji pasakotoja kaimynų žodžius, neva žuvusi jos dukrytė ką tik sukinėjusis prie karvių, o paskui susiruošusi eiti namo, persako kaip savotišką pasiteisinimą – neva viskas įvykę labai greitai ir netikėtai, ji nespėjusi ir negalėjusi nieko padaryti. Tebegrauziantį kaltės jausmą ir savo, kaip netikusios motinos, vertinimą kitų (o gal jau ir savo pačios?) akimis vis stiprina ir kitos dvi tiesioginės kalbos citatos jos tekste: pirmiausia vyro kaltinimas, kad namie būdama „neda-bojusi“ vaiko, ir paskui, kai, netyčia apvertusi žvakę ir padegusi šarvonę, ji jau pati iš anksto įsivaizduoja, ką žmonės apie ją pasakys. O paskutinis jos nusitvertas nekaltas melas, esą dūmais dvokia nuo krosnyje užsilikusio nuodėgulinio, atrodo nenusakomai vaikiškas ir sykiu – graudžiai tragiškas.

Trečioji pasakotoja sapno tekste apie mokykloje pamatytą Mariją tiesioginę kalbą pasitelkia dar sustiprinti įspūdžiui: kaip rusui (reikia manyti, komunistui) mokyklos direktoriui įrodinėjusi, esą štai – Marija, nors jis sakęs, kad Dievo nėra... Savo žodžius pasakojime ji atkartoja rusiškai, bet įterpinys *sakau* paliekamas lietuviškas.

O štai pirmosios pasakotojos tekste tiesioginė kalba net pasidariusi kažin kokia netiesioginė, išskyrus iškraipytą vokiečių kareivio šūksnį „Civilni?“ Kitur tiesioginė kalba įkomponuojama į pasakojimą ir atpažįstama tik iš įvykių ar vertinimų: pavyzdžiui, dėdienės samprotavimas, kad nuo mirties jas galbūt išgelbėję rėkiantys vaikai, abiejų su pussesere ketinimas pirmoms bėgti Lietuvon ir t. t. – nors veikiausiai turėtų būti persakomi tiesiogine kalba, pauzių suskaidytoje sakinių tėkmėje virsta netiesioginiais.

Dar galima pridurti, kad minėtieji, pasak G. Bennett, moterų ypač mėgstami ilgi sudėtiniai sakiniai šiuose švenčioniškių tekstuose nėra lengvai atpažįstami. Ten, kur veiksmas punktyriškas, dinamiškas, apskritai nelabai aišku, kur sakinys

.....
 9 Ne veltui, kalbėdamas apie žodinio pasakojimo specifiką, A. Portelli teksto transkripciją rašytiniu pavidalu lygina su vertimu: abiem atvejais neapsieinama be tam tikro su(pa)prastinimo ar manipuliacijos. Transkribuojant prarandama nemaža žodinės kalbos elementų, kaip antai: kalbėjimo tonas, garsumas, kalbos ritmas, kuriuose taip pat slypi prasmė. O skyrybos ženklų dėliojimas apskritai esąs subjektyvus transkribuotojo „įnašas“. Skyrybos ženklų žymimos pauzės paprastai nesutampa su šnekamosios kalbos ritmu, tad perrašant tekstą jis įspraudžiamas į gana dirbtinius rėmus. Visa tai nusulina emociškai turtingą žodinį tekstą, kuris paverčiamas tariamai objektyviu rašytiniu dokumentu. Šis procesas ypač žaloja menkiausiai išsilavinusių („liaudies“) žmonių tekstus: mat šie pasakotojai galbūt pasižymi skurdesniu žodynu, bet neišpasakytai turtinga intonacijų, garsumo, ritmo amplitudė, palyginti su vadinamaisiais vidurinės klasės atstovais, kurie, pasak A. Portelli, „jau yra išmokę šnekėdami mėgdžioti nuobodžių rašytinę kalbą“ (Portelli 1981: 97–98).

baigiasi ir kur prasideda, kur dėti tašką, o kur – kablelį. Semantiniai blokai šių moterų pasakojimuose mėgstami lyg tašku užbaigti joms būdingu *va*, o kitą dalį pradėti nuo *tada* („aš tadū“, „nu a tadū“), *ant rytojaus* ir pan. Tokiu būdu jos pačios gana tiksliai sužymi prasminius pasakojimo akcentus ir logines skirtis.

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Peršasi išvada, kad *autobiografinis pasakojimas* ne veltui taip vadinamas – paprasčiau, į jį įsigilinus, atsiskleidžia ne tik ir net ne tiek vaizduojami įvykiai, kiek pats pasakojantis žmogus. Apie jo savivoką ir savivertę, vaidmenį šeimoje ir bendruomenėje, apie jo įvaizdį kitų akyse ir apskritai apie jo asmenybę, ko gero, sužinome daugiausia. O išoriniai, netgi istoriniai įvykiai čia pateikiami per subjektyvią asmeninio dvasinio pasaulio prizmę, atskleisdami klausytojui ne tik tai, kas vyko, bet ir kaip tai buvo juntama, suvokiama, išgyvenama ir įprasminama. Beje, tai – nė kiek ne mažiau svarbu, jei išties norime pažinti oficialiojoje istorijoje nutylimą paprastų žmonių patirtį. Folkloristui, ko gero, aktualiausia yra tai, kad šiuose pasakojimuose atsiskleidžia dalykai, kurie sudaro pagrindą rasti ir kitiems tautosakos žanrams, tik pastaruosiuose dažnai būna perkuriami ir užmaskuojami pagal visokias žanrines „žaidimo taisykles“ folklorui būdingomis meninėmis priemonėmis. Tuo tarpu nagrinėdami gyvenimo pasakojimus turime galimybę įžengti į asmeninio gyvenimo, jausenos, laikysenos ir pasaulėžiūros sferą – tą terpę, kurioje gimsta ir gyvuoja vadinamoji tradicinė kultūra ir bet kuri kūryba apskritai. Autobiografinių naratyvų pasakotojas ir pagrindinis veikėjas – tai potencialus bet kokios tautosakos kūrėjas ir perteikėjas.

O moterų autobiografinė naratyvinė saviraiška, kaip minėjome, pasižymi itin dideliu dėmesiu kasdieniui gyvenamajai aplinkai, detalei, taip pat – plačia jausmų ir emocijų skale, perteikiama palyginti kukliomis ir neįmantriomis retorinėmis priemonėmis. Tenka sutikti su kitomis tyrėjomis (G. Bennett, A. Kaivola-Bregenhøj), teigusiomis, kad moterys – išties įgudusios pasakotojos, gebančios sumaniai manipuluoti kalba, kurdamos pasakojimo dinamiką (vadinamųjų kinematografinių fragmentų ir statiškų vaizdų kaitaliojimas). Be kita ko, jos moka neįkyriai, neprikišamai pateikti ir savo pačių, ir aplinkinių elgesio vertinimus, subtiliai patraukti save per dantį, taip išvengdamos vienintelio ir visažinio pasakotojo – naratyvinio pasaulio kūrėjo, savotiško pasaulio centro, apie kurį viskas sukasi (tai neretai ryšku vyrų pasakojimuose), – vaidmens. Bet, kad visa tai patirtume ir pamatytume, būtina remtis žodiniais pasakojimais, užfiksuotais tiesioginio interviu metu, spontaniškoje išsipasakojimo, atsivėrimo situacijoje, ir stengtis kiek įmanoma išsaugoti žodinę šių naratyvų raišką perrašant – kad ir kaip sudėtinga būtų tai padaryti. Rašytinės autobiografijos irgi turi savo vertę,

tačiau specifiniai konkretaus žmogaus mąstymo ir jausenos niuansai geriausiai atsiskleidžia pasakojant gyvai. Manychiau, kad folkloristai, sukaupe ilgametę žodinių tekstų fiksavimo lauko tyrimuose ir jų tvarkymo bei analizės moksliniuose darbuose patirtį, šiuo požiūriu turi neginčytiną pranašumą prieš kitų mokslo sričių atstovus. Bbelieka tuo tinkamai pasinaudoti.

LITERATŪRA

- Bennett Gillian 1984. Women's Personal Experience Stories of Encounters with the Supernatural: Truth as an Aspect of Storytelling, *ARV*, vol. 40, p. 77–87.
- Bennett Gillian 1989. "And I Turned Round to Her and Said..." A Preliminary Analysis of Shape and Structure in Women's Storytelling, *Folklore*, vol. 100, No. 2, p. 167–183.
- Bleocourt Willem de 2010. *The Problem of Belief Narratives: A Very Short Introduction*: [Paper read at the BNN conference in St. Petersburg, Russia]: [Rankraštis].
- Būgienė Lina 2007a. Pasakojamoji tautosaka skirtingų kartų žemaičių lūpose: kelios pastabos apie Vieکشnių apylinkių pasakojimus, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXIII, p. 56–71.
- Būgienė Lina 2007b. Nūdienos žemaičių sakmė: tarp anekdoto ir siaubo istorijos, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXIV, p. 68–78.
- Gaidys Vladas, Tureikytė Danutė, Šutinienė Irena 1991. Istorinė lietuvių atmintis (empirinės charakteristikos), kn.: *Sociologija. Filosofija*, Vilnius, p. 77–87.
- Ivanauskaitė Vita 2007. Žemaičių sapnai: tekstų folkloriškumas ir kontekstų reikšmė, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXIV, p. 79–96.
- Jones Rebecca 2004. Blended Voices: Crafting a Narrative from Oral History Interviews, *The Oral History Review*, vol. 31, No. 1, p. 23–42.
- Kaivola-Bregenhøj Annikki 1988. Kertomus ja kerronta, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia*, 480, p. 7–24; liet. k. – Annikki Kaivola-Bregenhøj. Pasakojimas ir pasakojimo pateikimas, [I d.], iš suomių kalbos vertė Stasys Skrodenis, *Tautosakos darbai*, 2005, [t.] XXII (XXIX), p. 203–208; [II d.], *Tautosakos darbai*, 2005, [t.] XXX, p. 173–184.
- Kaivola-Bregenhøj Annikki 1989. Factors Influencing the Formulation of Narration, in: *Studies in Oral Narrative*, ed. by Anna-Leena Siikala, Helsinki, p. 73–89.
- Kaivola-Bregenhøj Annikki 1992. The Contexts of Narrating, in: *Folklore Processed in Honour of Lauri Honko on his 60th Birthday 6th March 1992*, ed. by Reimund Kvideland & al., (*Studia Fennica Folkloristica*, 1), Helsinki, p. 153–166.
- Kaivola-Bregenhøj Annikki 1993. Scheme Theory and the Study of Contextual Elements in Narrative Analysis, in: *Nordic Frontiers: Recent Issues in the Study of Modern Traditional Culture in the Nordic Countries*, ed. by Pertti J. Anttonen & Reimund Kvideland, (*NIF Publications*, 27), Turku, p. 147–164.
- Kaivola-Bregenhøj Annikki 1996. *Narrative and Narrating. Variation in Juho Oksanen's Storytelling* (*FF Communications*, No. 261), Helsinki.
- Kaivola-Bregenhøj Annikki 2006. War as a Turning Point in Life, in: *Narrating, Doing, Experiencing: Nordic Folkloristic Perspectives*, ed. by Annikki Kaivola-Bregenhøj, Barbro Klein, Ulf Palmfelt, (*Studia Fennica Folkloristica*, 16), Helsinki, p. 29–46.
- Kaivola-Bregenhøj Annikki 2008. Experience and Interpretation: Emotion as Revealed in Narration, *Journal of Ethnology and Folkloristics*, vol. 2 (2), p. 3–11.
- Kaivola-Bregenhøj Annikki 2009. History Bursts into Story. Women's Tales of War, *Folklore Fellows' Network*, No. 37, p. 2–17.

- Kraniauskienė Sigita 2000. Biografinis metodas: dvi teorinės metodologinės kryptys, *Sociologija: Mintis ir veiksmai*, Nr. 3–4, p. 78–90.
- Kraniauskienė Sigita 2002. Socializacijos modeliai lietuvių autobiografijose: lyties ir laiko aspektas, *Sociologija: Mintis ir veiksmai*, Nr. 1, p. 66–74.
- Kraniauskienė Sigita 2004a. Identiteto tyrimo metmenys: kartų identiteto paieška XX a. lietuvių autobiografijose, *Sociologija: Mintis ir veiksmai*, Nr. 2, p. 40–52.
- Kraniauskienė Sigita 2004b. Nepriklausomybės idėja lietuvių autobiografijose, *Inter-studia humanitatis*, Nr. 1, p. 24–38.
- Kraniauskienė Sigita 2005. Lyties tapatybės raiška XX a. lietuvių autobiografijose, *Tiltai. Bridges. Brücken*, Nr. 2, p. 73–81.
- Marcinkevičienė Dalia (sud.) 2007. *Prijaukintos kasdienybės: 1945–1970 metai. Biografiniai Lietuvos moterų interviu*, sudarytoja Dalia Marcinkevičienė, Vilnius.
- Palmenfelt Ulf 2010. *Belief Elements in Life Histories*: [Paper read at the BNN conference in St. Petersburg, Russia]: [Rankraštis].
- Portelli Alessandro 1981. The Peculiarities of Oral History, *History Workshop Journal*, No. 12, p. 96–107.
- Portelli Alessandro 1991. *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*, Albany.
- Portelli Alessandro 2003. *The Order Has Been Carried Out: History, Memory, and Meaning of a Nazi Massacre in Rome*, New York.
- Portelli Alessandro 2007. *The Battle of Valle Giulia: Oral History and the Art of Dialogue*, Wisconsin.
- Portelli Alessandro 2011. *They Say in Harlan County: An Oral History (Oxford Oral History Series)*, New York.
- Roos J. P. 1996. *Context, Authenticity, Referentiality, Reflexivity: Back to Basics in Autobiography*: [Paper presented at the workshop on “Biographical Perspectives on Post-Socialist Societies”, November 13–17, 1996, St. Petersburg], prieiga per internetą: <<http://www.valt.helsinki.fi/staff/jproos/context.htm>>.
- Roos J. P. 2000. Reality or Nothing! False and Repressed Memories in Autobiography, *Trauma and Life Story. Memory and Narrative*, 2, prieiga per internetą: <<http://www.valt.helsinki.fi/staff/jproos/falsememory.htm#alku>>.
- Scuro Jennifer 2004. Exploring Personal History: A Case Study of an Italian Immigrant Woman, *The Oral History Review*, vol. 31, No. 1, p. 43–69.
- Šmitienė Giedrė 2011. Takios tradicijos samprata, *Tautosakos darbai*, [t.] XLI, p. 15–43.
- Šutinienė Irena (sud.) 2003. Sovietinio laikotarpio atminties bruožai žmonių autobiografiniuose pasakojimuose, kn.: *Socialinė atmintis: minėjimai ir užmarštys*, sud. I. Šutinienė, Vilnius, p. 42–47.
- Šutinienė Irena 2010. Adaptacija istorinių lūžių sąlygomis: sovietmečio pradžia ir pabaiga Panemunėlio žmonių autobiografiniuose pasakojimuose, *Lietuvos valsčiai. Panemunėlis*, prieiga internete: <www.llt.lt>, Lietuvos lokaliniai tyrimai, ISSN 2029-0799, skelbiama nuo 2010-06-21.
- Vaiseta Tomas 2009. Studija apie sovietines moteris – tarp Scilės ir Charibdės, *Knygų aidai*, Nr. 3, prieiga per internetą: <<http://www.sovietika.lt/575122/straipsniai/recenzijos/studija-apie-sovietines-moteris-tarp-sciles-ir-charibdes>>.

“I Do Remember...” The Autobiographical Narratives of Lithuanian Women from the Folklorist’s Point of View

LINA BŪGIENĖ

S u m m a r y

The article focuses on the personal experience stories by the female informants, i.e. the so-called autobiographical narratives. The author investigates differences between women and men storytellers, establishing typical traits of the women’s narratives both in terms of content, style, and structure. Also, the general characteristic features of the texts recorded directly in oral form, during fieldwork, are discussed, as well as their differences from the extensive written autobiographies.

Starting from the survey of the sociological research, the author notes that the distinction between “generalizing” and “individualizing” approaches, discerned in the biographical method in sociology, could be regarded as valid in all the research using the autobiographical narratives and memoirs, i.e. in works by historians, anthropologists, and folklorists. The representatives of the first branch are mostly interested in the contents of the narratives in question, i.e. in *what* people tell, paying little or no attention to the aspects of form of the narrative, while the “individualizing” branch chiefly deals with formal – stylistic, structural, rhetorical – features in them, attempting to reveal skills of the narrators as storytellers. According to the author, the most fruitful way would be combining both approaches, and discussing both *what* people tell and *how* they do it. That mode of research is developed by scholars of oral history and some folklorists (e.g. A. Portelli, A. Kaivola-Bregenhøj, etc.). They pay special attention to the preservation of authenticity of the orally narrated texts, advocating for as little editing as possible, maintaining that only the spoken text does reveal the original intentions of the storyteller and his/her personality. In terms of accumulating the narrative material, the author of the article considers the folklorists as having a certain advantage, as they possess significant experience in both conducting fieldwork and analyzing the collected materials. To illustrate the established aspects of the female narratives, the author draws on three fragments of personally recorded female autobiographies, collected during fieldwork session in 2010 in Švenčionys district of eastern Lithuania.